

Edukacja jako zadanie otwarte. Edukacja do samodzielności. Warsztaty z dociekań filozoficznych. Teoria i metodyka Aldony Pobjewskiej wsparciem metodycznym w kryzysie edukacji

Recenzja

Alicja Skrzypczak

Education as an open task. Edukacja do samodzielności. Warsztaty z dociekań filozoficznych. Teoria i metodyka by Aldona Pobjewska as methodical support in the time of education crisis

Abstract: The publication of Aldona Pobjewska *Edukacja do samodzielności. Warsztaty z dociekań filozoficznych. Teoria i metodyka* is an important work, supporting educator's theoretical workshop and practice, that offers an original method of "workshop in philosophical inquiry" (WDF) embedded in Matthew Lipman's philosophy and in his project *Philosophy for Children*. The method targets education to specific current problems of the social world, including the ethical world, and indicates the need for the development of social competencies via discussion and for the shaping of autonomy attitude, both moral and intellectual. Interdisciplinary character of WDF method allows the reader and the person leading the

class to accept various perspectives: philosophical, psychological and pedagogical. However, as the author claims, the philosophical perspective is the one exposed the most in the publication. WDF is used for initial reflection on general problems associated with a given discipline and for strengthening competencies that constitute the future intellectual capital. It is the answer for the question of a possibility of escaping the current education crisis, the encouragement to express opinions on the expectations towards contemporary education and the way of participating in decision-making process concerning its shape. Therefore, the aim of the method is responsibility founded on participation and mutual trust as well as on conscious development of key competencies in the process of self-determination.

Keywords: philosophical education, responsibility, moral competence

Książka autorstwa Aldony Pobjewskiej *Edukacja do samodzielności. Warsztaty z dociekań filozoficznych. Teoria i metodyka* (Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019) jest kolejną pozycją w dorobku autorki poruszającą zagadnienie edukacji ukierunkowanej na aktualne specyficzne problemy świata społecznego, w tym etyczne, i argumentującą na rzecz konieczności rozwoju kompetencji prospołecznych towarzyszących dyskusjom na tematy bliskie, choć niekiedy bardzo złożone. Aldona Pobjewska, profesor Uniwersytetu Łódzkiego, propagatorka nauczania filozofii metodą warsztatową, przedstawia w nowej publikacji szczegółowo omówione i z najwyższą dokładnością uzasadnione przedsięwzięcie – metodę dociekań filozoficznych podczas zajęć cechujących się wyjątkową organizacją, omówionych pokrótce w dalszej części niniejszej recenzji.

Główną tezę autorki jest konieczność jakościowego rozwoju szkolnictwa pod względem efektywnego kształtowania postawy samodzielności, a konkretnie licznych zdolności intelektualnych, moralnych i praktycznych na nią się ostatecznie składających, przy czym chodzi tu zarówno o samodzielność (autonomię) moralną, jak i samodzielność intelektualno-poznawczą. Dla urzeczywistnienia, a co najmniej przybliżenia tak rozumianego celu edukacyjnego autorka proponuje modyfikację i adaptację projektu *Philosophy for Children* autorstwa Matthew Lipmana, który przybiera w jej opracowaniu miano „warsztatów z dociekań

filozoficznych” (dalej: WDF). Grunt pod rozwinięcie tego zamysłu stanowią szersze i bardziej systemowe rozważania nad metodą i edukacją w ogólności, sięgające do zasobów interdyscyplinarnych. To zaś umożliwia czytelnikowi (także w roli edukatora zamierzającego poprowadzić zajęcia i treningi według opisanej metody) przyjęcie wielorakiej perspektywy: od filozoficznej, przez psychologiczną, pedagogiczną, wreszcie społeczno-rozwojową. Jak wskazuje autorka, perspektywa filozoficzna będzie przez nią eksponowana i eksplorowana najsilniej.

W *Edukacji do samodzielności* odnaleźć można zarówno podstawy teoretyczne proponowanej metody, jak i ścieżkę ukazującą jej praktyczne zastosowanie. Monografia gromadzi, selekcjonuje i omawia wiedzę z zakresu edukacji filozoficznej oraz doświadczenia osobiste autorki, zwłaszcza z edukacji z wykorzystaniem metody Lipmanowskiej. Uświadamia przy tym nieodzowność stymulowania rozwoju kompetencji moralnych, komunikacyjnych i społecznych. Wychodząc z założenia, że każdy problem filozoficzny i etyczny można rozważać na wielu poziomach wiekowych i intelektualnych, swoje rozważania autorka popiera doświadczeniem spotkań prowadzonymi z uczestnikami w różnym wieku, co służy rozeznaniu w możliwościach intelektualnych i komunikacyjnych uczestników, a w dalszej kolejności wspieraniu ich poczucia bezpieczeństwa w trakcie spotkania.

Książka stanowi doskonale pogłębienie tematu filozofowania, przygotowanie do refleksji, do wdrażania rozwiązań, które klarują się w trakcie dyskusji uczestników. Każde rozwinięcie metody Lipmana daje ogrom możliwości edukatorom, którzy mogą je dostosowywać do skoordynowanych przez siebie grup, swobodnie i spontanicznie adaptować jej elementy. Propozycja Aldony Pobojewskiej jest konkretną, bardzo dokładnie opracowaną metodą, która nie pozostawia edukatora samego sobie, ale przygotowuje go na wszelkie wyzwania związane z dociekaniem w grupie i argumentuje poszczególne kroki wartościami i zdolnościami, nad którymi uczestnicy mają się pochylić, choć bez jawnej sugestii prowadzącego co do kierunku, w którym dyskusja powinna się toczyć. Silną stroną książki jest jej podział na część teoretyczną i metodyczną, co porządkuje proces zapoznawania się z metodą i ukazuje ją jako kompletny proces o wyraźnej strukturze.

Autorka zwraca uwagę na dialog jako narzędzie filozofowania, proponuje rozważyć etykę prowadzenia tego typu warsztatów oraz przedstawia postać prowadzącego, analizuje jego rolę, a jednocześnie, w dalszej kolejności, uczciwie, wyczerpująco i merytorycznie odpowiada na zarzuty wobec metody WDF i wobec wcześniejszej metody Lipmana, ponieważ uznaje za wskazane „przedstawienie całościowej charakterystyki WDF, z uwzględnieniem ich genezy, założeń, przesłania, zasad realizacji, a także ustosunkowanie się do najczęściej stawianych im zarzutów” (s. 25).

Motywacją autorki dla wprowadzenia metody WDF jest pogląd, że „w dzisiejszym zmiennym świecie jednym z głównych celów szkolnictwa powinno być wyrobienie u wychowanków intelektualnej i moralnej samodzielności oraz kompetencji prospołecznych” (s. 13). Oznacza to kontynuację myśli i zamysłów Lipmana, który o swojej metodzie filozofowania z dziećmi pisze, że praktycy pracujący jego metodą byli w stanie dostrzec znaczący postęp intelektualny i rozwój kompetencji uczestników, m.in. kompetencji budowania własnych opinii, świadomości możliwości posłużenia się dialogiem jako narzędziem rozwiązywania konfliktów, rozpoznawania błędnego rozumowania, wyrażania sądów na drodze wcześniejszej refleksji, sprawczości indywidualnej i jako członka społeczności, wartości takich jak tolerancja i wzajemna pomoc¹.

Autorka uzasadnia wprowadzenie metody jako narzędzia sprzyjającego kształtowaniu samodzielnego, poprawnego rozumowania, pogłębianiu wrażliwości moralnej i intelektualnej. Metoda WDF oraz filozofowanie z dziećmi (P4C) mają na celu kształtowanie sprawności posługiwania się argumentacją w dyskusji, operowania przesłankami i dostosowywania odpowiedzi do toku dyskusji. Kompetencje merytoryczne, kompetencje retoryczne i prowadzenia dyskusji są tutaj równie ważne, jak kompetencje miękkie, takie jak: uważność, wiara we własne możliwości, śmiałość w uczestniczeniu w procesie poszukiwania rozwiązań problemów, świadomość istnienia wielu równoprawnych perspektyw

¹ Matthew Lipman, „Philosophy for Children: Some Assumptions and Implications”, *Ethics in Progress* 2011, no. 2, s. 11 (<https://doi.org/10.14746/eip.2011.1.2>).

czy kompetencje aktywnego słuchania i otwartości komunikacyjnej.

Metoda WDF wydaje się pomocna szczególnie w grupach zróżnicowanych pod względem doświadczenia i uzdolnień, co, jak wskazuje autorka, pomaga niwelować nierówności w danej grupie, pozwala na przedstawienie jeszcze być może nieznanego oblicza edukacji dziejącego się w atmosferze wzajemnego poszanowania i poczuciu bezpieczeństwa. Stanowi uzupełnienie warsztatu edukatora i nie musi być główną metodą stosowaną w procesie edukacji. Jednocześnie nie istnieje obok powszechnych narzędzi dydaktycznych, ale jest ich wzbogaceniem o element krytycznego namysłu nad działaniem indywidualnym i grupowym, nad jego motywacjami i oceną moralną.

Określenie WDF jako uzupełnienia niech nie kojarzy się z dodatkowymi aktywnościami następującymi po zaznajomieniu z merytorycznym kontekstem danego zagadnienia. WDF „służą do wstępnego namysłu nad problemami ogólnymi związanymi z daną dziedziną” (s. 17), także takimi, które w szkolnych podręcznikach lub nauczaniu tradycyjnymi metodami podawczymi sprowadzone są do swoich konkretnych ujęć w powtarzalnych kontekstach. Tymczasem zaznajomienie się z zagadnieniem wymaga objęcia go umysłem, najpierw, w jego najbardziej ogólnym sensie – w sensie sposobu istnienia zjawisk, czasu i przestrzeni jego występowania, nakreślenia jego zakresu, poznania jego dotychczasowego definiowania i próby stworzenia definicji, która posłuży aktualnej dyskusji. Autorka zaznacza, że kompetencje rozwijane za pomocą metody filozofowania są przydatne również w środowisku pozaszkolnym i stanowią kapitał intelektualny na przyszłość, ponieważ zapoznanie się z regułami dyskursu, których uczestnicy mogą w tym samym spotkaniu zacząć doświadczać, zachęca do kontynuowania tego typu konwersacji, debat, zebrań także w innych okolicznościach.

Książka jest bardzo przejrzysto uporządkowana. Już we wstępie autorka anonsuje wszystkie główne motywy zawarte w publikacji, zarysowuje jej problematykę i wstępnie przytacza argumenty na rzecz słuszności stosowania metody WDF, a ponadto podkreśla różnorodność potencjalnych adresatów książki, którą najbardziej zainteresowani mogą być nauczyciele, niezależnie od etapu edukacji, na którym pracują,

wychowawcy, trenerzy, psychologowie i pedagodzy – jednym słowem, wszyscy, którzy uczestniczą w procesie wychowawczym grup zróżnicowanych wiekowo i intelektualnie. Na uwagę zasługuje również omawiana przez Aldonę Pobjewską jej osobista droga do powstania tej książki. Uzmysławia ona czytelnikowi ogrom wiedzy i doświadczenia prezentowanego przez filozofkę i zachęca do sięgnięcia po inne, zbliżone tematycznie artykuły i publikacje książkowe jej autorstwa lub pod jej redakcją, takie jak *Filozofia. Edukacja interaktywna. Metody – środki – scenariusze* (2012).

Książka *Edukacja do samodzielności* została podzielona na dwie części – teoretyczną i metodyczną. Część teoretyczna przedstawia czytelnikowi drogę od namysłu nad najbardziej ogólnymi kwestiami związanymi z edukacją i z jej wizją, która powinna być spójna z wymaganiami współczesnego świata, a następnie konfrontowana z własnym aktualnym obrazem. Autorka stawia bardzo istotne z punktu widzenia edukatora pytanie, czy i w jakim stopniu deklarowane przez Ministerstwo Edukacji i Nauki cele edukacji rzeczywiście są realizowane. Pozostawia do przemyślenia wnioski płynące z przeprowadzonych badań naukowych „Pozwolić uczniom myśleć” z 2011 r., obejmujących zagadnienie stopnia umiejętności rozwiązywania problemów przez uczniów i prezentujących wnioski sugerujące konieczność rozwijania tej kompetencji wśród uczniów. Mimo że od badania minęło już dziesięć lat, kolejne eksploracje wciąż potwierdzają tę tendencję². Wobec wniosków płynących z badania autorka wskazuje na zadania współczesnej edukacji.

W tym samym rozdziale autorka kontynuuje prezentowanie teoretycznych podstaw metody WDF. Charakteryzuje proces filozofowania, koncentrując się na jego aspekcie racjonalnym i na zasadach logiki, które muszą towarzyszyć filozoficznemu i, dalej, naukowemu rozumowaniu. Stara się zatem ukazać filozofowanie jako proces kontrolowany,

¹ *PISA 2012 Results: Creative Problem Solving: Students' Skills in Tackling Real-Life Problems*, 2012, vol. 5, <https://www.oecd.org/pisa/keyfindings/PISA-2012-results-volume-V.pdf> (dostęp: 21.07.2021); *PISA 2015 Results: Collaborative Problem Solving*, 2015, vol. 5, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264285521-en.pdf?expires=1626880521&id=id&accname=guest&checksum=242D1F8A2DB87AF23B70787F5B236221> (dostęp: 21.07.2021).

odrzucający tezy i wypowiedzi niesprawdzalne i niekomunikowalne, a promujący poprawność i interkomunikowalność rozumowania jako aktualną potrzebę edukacji. Autorka przechodzi następnie do omówienia konkretnego narzędzia filozofowania, jakim jest dialog, i bardzo skrupulatnie nakreśliła jego pochodzenie oraz rodzaje: dialog sokratejski, intelektualny i egzystencjalny, których rozróżnienie może także posłużyć jako wstęp do całego procesu filozofowania. Dalej czytelnik zapoznaje się z teorią dociekań filozoficznych, w której rozwinięty zostaje temat poszczególnych kompetencji rozwijanych z pomocą metody WDF. Aldona Pobjewska przedstawia filozoficzne, psychologiczne i metodologiczne podstawy WDF, odwołując się kolejno: do refleksyjnej natury człowieka wewnątrzsterownego, działającego we wspólnocie, do konieczności stymulacji myślenia przez działanie i predyspozycji indywidualnych oraz do korzyści płynących z uczestnictwa we wspólnocie badawczej, która cechuje się wielokierunkowością dialogicznej komunikacji. Wszystkie te założenia charakterystyczne są dla Deweyowskiej pedagogiki progresywizmu, promującej uczenie się przez działanie i uzupełnionej o wymiar refleksyjny zaproponowany przez Matthew Lipmana.

Ostatni rozdział pierwszej części autorka poświęca etyce prowadzenia warsztatów z dociekań filozoficznych, w szczególności pojęciu etyki bezkodeksowej (antykodeksowej), której założenia realizowane są podczas zajęć z filozofowania z dziećmi i która jest zbieżna z koncepcją etyki bez kodeksu Leszka Kołakowskiego. Etyka bezkodeksowa niesie za sobą bardzo ważną myśl, że „żadna reguła moralna nie może bez reszty określić właściwego postępowania”³. Reguły moralne, normy, nie obowiązują więc bezwarunkowo. Dyskusja, która toczy się w myśl tej zasady, owocuje we wnioski wywodzące się z różnych perspektyw, poparte wielorakimi doświadczeniami uczestników i wielością możliwych rozwiązań jednego problemu, świadomie argumentowanych konkretnymi wartościami. Etyka promowana metodą WDF jest więc etyką kontekstualną. Jednostkowa perspektywa jest nieodłączną częścią dialogu, a jak zauważa Pobjewska, jeśli chcemy

³ M. Lipman i in., *Filozofia w szkole*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 1997, s. 185.

promować takie wartości jak wolność i indywidualność, rozumiane jako ekspresja swojej tożsamości, należy zwrócić uwagę na niepowtarzalne aspekty rozumienia danego problemu przez każdą z osób uczestniczących w dyskusji. Oprócz dialogu jako narzędzia moralnego wychowania autorka wymienia też dwa inne narzędzia: wiarę w moralny potencjał wychowanków i przykład dawany przez wychowawców. Pierwsze z nich wskazuje na konieczność respektowania zasady traktowania uczestników filozofowania jako podmiotów moralnych oraz wzbudzenia przez prowadzącego w samym sobie i w uczestnikach zaufania co do wspólnego potencjału intelektualnego i emocjonalnego. Drugie narzędzie – strategia – to „»zanurzenie« uczestników w świecie, w którym funkcjonują pożądane z punktu widzenia wychowania wartości i normy” (s. 163).

Na zarzuty dotyczące szkodliwej formy relatywizmu, która – jak się wydaje – wynika z takiego podejścia do refleksji nad problemem, Pobjewska odpowiada uściśleniem definicji takich pojęć, jak relatywizm etyczny, subiektywistyczny relatywizm etyczny, a także sytuacjonizm jako taki, podsumowując ten zabieg refleksją, że „moralne postępowanie nie może odbywać się mechanicznie”⁴. To, co adwersarze Lipmana uznają za odejście od obiektywizmu, okazuje się niezrozumieniem zakresu tego pojęcia, które w filozofii Lipmanowskiej funkcjonuje jako nie absolutne, lecz intersubiektywne, i oznacza przekroczenie granicy indywidualnego nastawienia, tak aby zaprzestać utożsamiania własnych przekonań z wartościami, co do których istnieje roszczenie do powszechnego obowiązywania.

Druga część książki – metodyczna – przeprowadza przez proces spotkania z filozofowaniem. Szczegółowy opis metody WDF jako metody nauczania, zasad zachowania, postawy prowadzącego podczas zajęć i struktury warsztatów mają za zadanie wspierać w przygotowaniu takiego spotkania, zapewniają samemu prowadzącemu poczucie bezpieczeństwa i przygotowują go na nowe sytuacje wyróżniające dyskusję w danej grupie. Ważnym elementem wstępnym do warsztatów jest stworzenie odpowiedniej dla nich atmosfery, która zapewnia uczestnikom poczucie bezpieczeństwa, komfortu

⁴ Tamże, s. 187.

psychicznego i stanowi zachętę do swobodnej wymiany myśli. Wiele zasad, które muszą zostać przyjęte przez uczestników przed rozpoczęciem właściwej części filozofowania, sprowadza się do jednej głównej: odpowiedzialnego członkostwa w grupie, którego szczegółowe ujęcia w postaci zasady dobrowolności, autentyczności czy współkonstytuowania warsztatów nadają im obrazowy, konkretny charakter. Struktura sesji warsztatowej składa się z logicznie wynikających z siebie faz, w trakcie których ujawnia się figura uczestnika jako równoprawnego członka wspólnoty badawczej, który własną pracę poddaje na sam koniec ewaluacji. Każdy z etapów ma swoje uzasadnienie w metodyce pedagogicznej i wydobywa zasoby pewnych kompetencji: komunikacyjnych, emocjonalnych, werbalnych i moralnych. Materiał do dociekań wprowadzony jest ćwiczeniem lub zadaniem, a więc inaczej niż w wersji Lipmana, która zakłada przedstawienie fragmentów powieści Lipmanowskiej.

Samo ćwiczenie może od razu wprowadzać w atmosferę współpracy, „podglądania/podsłuchiwania” pomysłów innych osób. Na początku uczestnikom nie jest dane nic oprócz hasła przewodniego, a wszystko po nim zostaje stworzone przez nich samych. Podczas fazy pytań uczestnicy mają szansę zgłębienia strategii myślenia pytajnego, które jest charakterystyczne dla dociekań w grupie i stanowi dowód świadomości niepewności własnej wiedzy i dowód zdziwienia. Proces polega zatem na wychodzeniu od wątpliwości związanych z własnymi zasobami wiedzy, poprzez precyzyjne ujęcie tego, co niezrozumiałe, aż po sukces nazywania wspólnie analizowanego zjawiska i definiowania jego zakresu. Wszystkie te fazy nie mogą zaistnieć, jeśli w procesie komunikacji nie zostaną postawione odpowiednie pytania, zróżnicowane ze względu na funkcję: społeczne, wychowawcze, retoryczne, badawcze, informacyjne lub sprawdzające. Wszystkie fazy charakteryzują się też tym, co czyni je finalnie dialogiem i refleksją filozoficzną: racjonalnością, krytycznym myśleniem zakładającym metodologiczną poprawność oraz rozwijaniem kompetencji komunikacyjnych, takich jak parafrazowanie, wyrażanie wątpliwości czy nieużywanie blokad komunikacyjnych. Uczestnicy warsztatów prowadzonych metodą WDF mają szansę konstruowania własnej, logicznej wizji świata, ale również spojrzenia na wizje świata

współ rozmówców. Uczą się, że nie na wszystko zawsze jest odpowiedź, a także że konsensus nie zawsze jest możliwy i brak jednoznacznej odpowiedzi nie powinien zniechęcać do dalszych poszukiwań jednego „prawidłowego” rozwiązania. Nade wszystko zaś powinni poddać się filozofowaniu, w którym „nad aspektem konkluzji przeważa [...] aspekt procesu” (s. 228).

Ostatni rozdział drugiej części poświęcony jest osobie prowadzącego i jego ukrytej, choć wciąż bardzo istotnej roli. Jego przygotowanie, świadomość wcześniej wspomnianych założeń psychologicznych, antropologicznych i metodologicznych oraz przestrzeganie zasady dialogiczności spotkania powinny prowadzić do autentycznego i otwartego uczestnictwa w warsztatach. Powstrzymuje się on od ocen, od wypowiedzania swojego merytorycznego stanowiska, od korygowania, naprowadzania dyskusji na konkretny tor. Jego ingerencja ogranicza się do zadawania pytań, jeśli uzna on ten zabieg za stosowny w danym momencie, jednak postawienie pytania „nie powinno potwierdzać ani negować żadnego sądu [...], lecz ma podważać jego oczywistość, sygnalizować trudności czy konsekwencje, jakie niesie, czy zwracać uwagę na aspekty danej sytuacji nieuwzględnione przez uczestników” (s. 240).

Edukacja do samodzielności jest pozycją wspierającą i uzupełniającą działania każdego edukatora, któremu bliska jest praca metodą dociekań filozoficznych, ale także edukatora dopiero wdrażającego elementy dociekań filozoficznych na swoich zajęciach, zwyczajowo nawet niekojarzonych z formą dialogu i pogłębioną refleksją na temat zagadnienia na ogólnym poziomie. Szczegółowo omówiona metoda nauczania WDF, którą prezentuje Aldona Pobjewska, gwarantuje precyzyjne przygotowanie prowadzącego do moderowania dyskusji i przeprowadzenia grupy warsztatowej przez proces filozofowania. Wolność od dogmatów światopoglądowych jest tym, co zaproponowana metoda wspiera. Szkicuje jednocześnie rolę edukatora nie tylko w kontekście pracy z metodą WDF, ale w kontekście swoich działań w ogóle, również podczas pracy innymi metodami. Warsztaty nie tylko zatem kształtują umysły uczestników, ale także przyczyniają się do profesjonalizacji zawodu edukatora, zachęcają całą grupę do stawienia czoła problemom, które dotąd mogły wydawać

się zbyt złożone lub nieistotne z punktu widzenia jednej osoby i dzięki temu wskazują na konsekwencje nadawania im odpowiedniej wagi we wspólnocie oraz ignorowania ich ze względu na indywidualne poczucie niepewności i niekompetencji.

W obliczu szczegółowej analizy metody warsztatów z dociekań filozoficznych zaproponowanej przez autorkę nie ma wątpliwości, że nawet zróżnicowane wiekowo i intelektualnie grupy będą potrafiły stworzyć wspólną dociekań, która służy doskonaleniu wzajemnego zrozumienia, przełamywaniu stereotypów i redukcji kontrastów istniejących jako przekonania, a często ignorowanych jako szansa na porozumienie. Filozofowanie nie ma na celu rozwiązania wszelkich problemów, ale jest często drogą do znalezienia rozwiązania najdogodniejszego, najbardziej słusznego i sprawiedliwego w danym kontekście społecznym i politycznym dla uczestników – podmiotów moralnych. Kształtowaniu postaw i zachowań dzieci i młodzieży w dzisiejszych czasach towarzyszy często niezrozumienie celu, pomieszanie pojęć określających wartości i ich zakres oraz chaotyczne zmiany kierunków polityki społecznej, rodzinnej i oświatowej. Celem filozofowania jest uporządkowanie tych pojęć i tendencji na drodze pogłębionej refleksji nad motywacjami, procesem i konsekwencjami danej formy wychowania. Mówili o tym J. Dewey, H. Giesecke, Th.W. Adorno, a w XXI w. kontynuuje i wzbogaca te rozważania wiele ośrodków i stowarzyszeń działających szczególnie na rzecz edukacji etycznej i filozoficznej.

Dzięki wzięciu odpowiedzialności za wspólną badawczą (wspólną dociekań) dochodzi do stworzenia możliwości spotkania filozofii dziecka z filozofią akademicką, które czerpią od siebie wzajemnie. Książka Aldony Pobojewskiej stanowi ważny wkład w budowanie tej wspólnoty i stanowi bazę dla rozważań nad etyką zawodową edukatorów, nie tylko tych zakotwiczonych w edukacji etycznej i filozoficznej. Jest odpowiedzią na pytanie o możliwość wydobycia się z obecnego kryzysu edukacji i zachętą do wypowiedzenia opinii na temat oczekiwań wobec współczesnej edukacji oraz sposobu uczestniczenia w procesie decyzyjnym dotyczącym jej kształtu. Odpowiedzią jest więc odpowiedzialność, której fundamentem jest partycypacja i wzajemne zaufanie,

a także świadome rozwijanie kompetencji, które autorka uznaje za najistotniejsze w procesie samostanowienia jako kwintesencji samodzielności.

Bibliografia

- Lipman M., „Philosophy for Children: Some Assumptions and Implications”, *Ethics in Progress* 2011, no. 2 (<https://doi.org/10.14746/eip.2011.1.2>).
- Lipman M. i in., *Filozofia w szkole*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 1997, s. 185.
- PISA 2012 Results: Creative Problem Solving: Students' Skills in Tackling Real-Life Problems*, 2012, vol. 5, <https://www.oecd.org/pisa/keyfindings/PISA-2012-results-volume-V.pdf> (dostęp: 21.07.2021).
- PISA 2015 Results: Collaborative Problem Solving*, 2015, vol. 5. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264285521-en.pdf?expires=1626880521&id=id&accname=guest&checksum=242D1F8A2DB87AF23B70787F5B236221> (dostęp: 21.07.2021).